

Блинова, О. Є. Психологічні проблеми трудової міграції населення України [Текст] / О. Є. Блинова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2008. – Т.Х, част.8. – С.76-82.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, нелегальна міграція, нерегульована міграція, об'єктивні та суб'єктивні чинники міграції.

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, нелегальная миграция, объективные и субъективные факторы миграции.

Блинова О.Є.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

За інформацією Міжнародної організації з міграції, за останні 3 роки близько 400 тис. громадян України виїхали для працевлаштування за кордон. Зрозуміло, що це приблизні дані, оскільки одержати достовірну інформацію об'єктивного й офіційного характеру просто неможливо, єдиного і повного обліку перетинання державного кордону в Україні немає.

Нині проблема нелегальної міграції виступає одним із пріоритетних об'єктів уваги світової, зокрема, європейської, спільноти, маючи не лише загальноцивілізаційний контекст, але й віддзеркалюючи надзвичайно складні процеси трансформації українського суспільства. Загальні тенденції у цій сфері безпосередньо пов'язані зі специфікою соціально-економічних переміщень, соціальною мобільністю населення в національному просторі, а також особистісними людськими вимірами. Поряд з економічними причинами і наслідками трудової міграції українців для соціуму і для кожної особистості, мають розглядатися соціальні, соціально-психологічні, етнопсихологічні аспекти цього явища.

Мета дослідження полягає у спробі проаналізувати основні психологічні детермінанти, сутність, прояви трудової міграції населення України.

Для України явище нелегальної міграції є певною мірою новим. За часів, коли Україна була складовою СРСР, поширення цього явища було

практично неможливим. З одного боку, держава виконувала свою патерналістську функцію, забезпечувала роботою абсолютну більшість працездатного населення, гарантуючи при цьому прожитковий мінімум, а з іншого, за умов так званої «залізної завіси», можливість виїзду громадян за межі держави була вкрай обмеженою. Радянські люди, зокрема, українці, були фактично ізольованими від світу.

Процеси демократизації суспільства зняли цілу низку обмежень у сфері прав і свобод людини. Зокрема, нині впроваджено практику вільного виїзду громадян за кордон, кардинально підвищилася інформованість населення про зовнішній світ, значно розширилися можливості участі громадян у загальносвітових процесах. Таким чином, в Україні об'єктивно склалися соціально-економічні передумови відтоку людських ресурсів з України, насамперед у вигляді трудової еміграції. Наша держава перетворилася на постачальника дешевої і досить кваліфікованої робочої сили для зарубіжжя. Щорічно внаслідок цього негативного явища загальна чисельність населення України скорочується в середньому на 90 тис. осіб з числа активних, освічених громадян [8].

Еміграція з України набула великих масштабів. Хоча це і свідчить про демократичність державного устрою, коли будь-яка людина може виїхати із країни, обрати місце проживання за власним бажанням, все ж цей факт одночасно вказує на тривожні явища. Велика кількість людей не може себе реалізувати на власній батьківщині і вимушена залишити її. Така ситуація призводить до великих суспільних втрат, адже виїздять у першу чергу люди конкурентноспроможні на ринку праці. Нерівні та недостатні економічні і соціальні можливості, доступні для громадян України всередині країни, багатьох з них не влаштовують, і це змушує людей шукати «кращого життя» в інших країнах, де соціально-економічні умови на ступінь вище. Тобто на першому місці серед заходів економічного і соціального характеру для врегулювання міграційних потоків працездатного населення із країни повинна стояти проблема скорочення безробіття, підвищення рівня

зайнятості населення. Це, здавалося б, як вважають економісти, є очевидним висновком аналізу причин трудової еміграції.

Виходячи з цього, відділ НДІ праці і зайнятості населення Мінпраці України і НАН України висуває пропозиції відносно механізму підвищення ефективності системи зайнятості і регулювання безробіття серед молоді безпосередньо в Україні з урахуванням сучасного стану молоді на ринку праці, а також досвіду країн світу з розвиненою ринковою економікою, які можна умовно поділити на чотири групи:

- організаційні (створення додаткових робочих місць);
- економічні (виплата стипендій на навчання або перенавчання, субсидії на розвиток додаткових робочих місць, пільгові займи для підприємців, часткове звільнення роботодавців від податків);
- інформаційні (створення банку даних про професії і спеціальності, молодіжні біржи тимчасових та суспільних робіт, інформація про послуги і можливості центрів зайнятості);
- пропозиції відносно розвитку індивідуальних можливостей молоді (підвищення конкурентоспроможності, територіальна і професійна мобільність) [8].

Тобто головною фундаментальною причиною вважається відсутність економічних альтернатив. Як можна бачити, при аналізі проблеми трудової міграції майже зовсім не звертається увага на соціальні та психологічні аспекти цього явища.

Соціально-психологічний підхід загалом, і етнопсихологічний зокрема, виникають і розвиваються тоді, коли для вирішення проблем міграції недостатньо простого обліку кількості мігрантів і їх складу, саме тоді виникає необхідність враховувати, що на міграційну поведінку людей впливають ті соціальні групи, у склад яких вони входять, референтні групи, на норми яких вони орієнтуються, їх індивідуальні вподобання, особистісні характеристики та установки [1, с.91].

До вивчення явища міграції недостатньо застосовувати лише моделі раціонального пояснення поведінки. Існує достатньо багато прикладів того, що серед людей, які знаходяться в однакових умовах, не всі готові змінити місце проживання, а лише ті, хто суб'єктивно готовий до цього.

Системна криза українського суспільства, яка продовжується більше десяти років, створила відповідну атмосферу у сфері суспільної свідомості. Серед людей переважають песимістичні настрої, розчарування, недовіра до всіх офіційних структур. Саме в цих умовах серед українських громадян широке розповсюдження отримали еміграційні настрої.

Як показують дані Міжнародної організації з міграції, у середньому по Україні 60% опитаних жінок готові виїхати на ПМП чи для праці за кордон, а 16% з них готові покинути Батьківщину навіть незаконним шляхом. Українська влада розглядає проблему нелегальної трудової міграції як пряму загрозу національним інтересам і веде активну роботу з протидії цьому негативному явищу [3].

Зокрема, відмічається, що необхідно розширювати практику міжнародних угод про працевлаштування українських громадян за кордоном, що дасть змогу одержувати інформацію про можливості працевлаштування за кордоном, забезпечити правовий захист нашим громадянам, легалізувати міграційні потоки. Такі угоди, за даними Міністерства праці і соціальної політики, укладені з одинадцятьма країнами (Польща, Чехія, Словаччина та ін.). Однак такі угоди носять формальний характер, оскільки оформленням і вивозом для працевлаштування за кордон займаються комерційні фірми, а вони свій бізнес не афішують і зв'язок з Мінсоцполітики не підтримують.

На порядку денному постало питання поглибленого вивчення, осмислення (переосмислення) міграційних процесів, засноване на сучасних досягненнях у галузі соціальної психології.

Уваги науковців потребують проблеми соціально-психологічного аналізу механізмів, характеру та спрямованості трудової міграції населення України, вивчення проблеми етнічної самоідентифікації українців, ціннісних

орієнтацій особистості, історичного і особистісного досвіду, проблеми рідної мови і національної культури, проблеми трансформації етнічної свідомості в процесі асиміляції, спілкування і взаємодії представників різних етносів і культур, етнічні стереотипи, збереження української субкультури в умовах іншокультурного оточення тощо. Слід відмітити досить вагомі, змістовні, значущі наукові роботи з проблем етнопсихології Бромлея Ю., Орбан-Лембрик Л.Е., Пірен М.І., Коростеліної К.В., Донченко О.І. та ін. [2; 4; 5; 6; 7]

Предметом наукового дослідження міграційних процесів має бути диференціація рівня міграційної мобільності у залежності від вікових, гендерних, професійних, особистісних характеристик, оскільки підвищений ступінь участі в міграційному русі притаманний молодим, добре освіченим особам, які не перебувають у шлюбі, мають кращий стан здоров'я, певні особливості характеру (ініціативність, сміливість тощо).

Важливим є вивчення взаємозв'язку міграційних процесів та ментальних особливостей населення, можна припустити, що чим більший ступінь спорідненості менталітету мешканців двох регіонів (схожість мов, звичаїв, релігії, цінностей, репродуктивних установок), тим інтенсивніші міграційні контакти, а наявність тривалого та інтенсивного обміну населенням сприяє зближенню соціальних ознак.

За даними соціологічного дослідження Національного університету внутрішніх справ, що проведено серед жінок, що бажають виїхати за кордон на роботу, було виявлено, що 20,5% з них вже одержували пропозиції про працевлаштування за кордоном, їм пропонували працювати офіціантками (6,7%), покоївками (5,1%), танцівницями (8,0%), гувернантками (6,0%), по догляду за хворими (2,0%) Вказуючи на джерело, з якого надійшли пропозиції по працевлаштуванню за кордоном, респонденти найчастіше називали знайомих – 11%, рідше – незнайомих людей – 6%, друзів (3,9%), бюро і фірми по працевлаштуванню – 26 %. Працевлаштування відбувається переважно в неформальному і нерегульованому трудовому секторах. Права такого працівника-мігранта не охороняються ні трудовим, ні цивільним

законодавством і можуть безкарно порушуватися. Тільки 16% опитаних читали, чули, знають про небезпеку такого виїзду [3].

Основним джерелом інформації, пов'язаної із виїздом на роботу за кордон, є розповіді друзів, родичів та знайомих. Цей факт зазначила більшість опитаних – 67%; другу рангову позицію щодо джерел інформації займає преса (46%), телепередачі (37%). З усіх засобів масової інформації саме телевізійним програмам притаманні можливості комплексного впливу на аудиторію.

Серед умов, сприятливих для нерегульованої (або нелегальної) трудової міграції, часто називають непоінформованість громадян України і пропонують вводити інформаційні програми. Однак, слід звернути увагу на рівень її впливу на свідомість молоді. Активно розгорнута останнім часом інформаційна кампанія по застереженню громадян майже не здатна вплинути на їхнє рішення працювати за кордоном, тому що ступінь довіри молоді до засобів масової інформації (ЗМІ) і державних установ сьогодні досить низький. Людина скоріше повірить у казкові розповіді своїх знайомих, побачивши свого земляка, що повернувся на автомобілі, ніж у застереження посадових осіб.

Дуже широко «розкручена» в Україні інформаційна кампанія по застереженню громадян, поряд із розповідями численних знайомих та сусідів, що благополучно повернулися, заробивши за кордоном гроші, часто має протилежний бажаному результат. Така кампанія здатна викликати недовіру, впевненість у тому, що це поодинокі «роздуті» пресою випадки, які можуть трапитися «не зі мною».

З метою вивчення думки жіночої частини студентської молоді України стосовно можливостей працевлаштування за кордоном було реалізовано опитування. Результати свідчать про наступне. Головним чинником, який визначає соціально-психологічне самопочуття, є матеріальний статус. Проблема коштів хвилює 57% студентів. Досить важливою для опитаних є також проблема власного здоров'я та здоров'я близьких людей, на що

вказали 56% опитаних. У більшості респонденток увага до власного здоров'я зменшується паралельно зі зростанням самооцінки власного матеріального добробуту. Соціально-психологічні стосунки з близькими та оточенням мають для всіх опитаних значно менше значення, ніж проблема матеріального достатку. Позитивно на це питання відповідає 23%. Сучасні молоді українки досить критично оцінюють ситуацію в країні, прагнуть жити у матеріальному сенсі краще, ніж їх батьки; вони готові багато працювати, є досить мобільними, ініціативними.

Результати дослідження, що проведено стосовно трудової міграції Українським інститутом соціальних досліджень [8, с.23], за основними соціально-економічними характеристиками (за оцінкою та порівняльною оцінкою матеріального становища за самовизначенням, за розміром середньмісячного прибутку, структурою зайнятості та джерелами прибутків) група жінок, яка орієнтується на пошук роботи за кордоном, майже повністю відповідає «середньостатистичним» показникам, які притаманні молодим жінкам масового опитування. Це означає, що соціально-економічні чинники, передусім, рівень добробуту та статус зайнятості, не є визначальними у формуванні орієнтації жінок щодо виїзду на роботу за кордон. Не тільки економічні труднощі, що викликають бідність і безробіття, штовхають певні верстви населення на пошук «благополуччя» за рубежем, але й причини психологічного та, навіть, духовного, плану. Криза моралі, яка спостерігається серед певної частини молоді, є також важливим чинником. Її подолання вимагає рішучої зміни підходу до виховання молоді, викорінення «синдрому жорстокості», який пропагується з екранів, сторінок засобів масової інформації. Своє матеріальне становище 74,7% виїжджаючих за кордон оцінили таким же як і в оточуючих, 15,9% - гіршими ніж в оточуючих, 9,4% - кращим ніж в оточуючих.

Серед багатших число тих, хто хотів би жити в Україні складає — 36%. Існує певна закономірність, із зниженням рівня життя сім'ї, кількість тих, хто хотів би не виїжджати з країни, плавно збільшується й сягає 64% серед тих,

хто живе за межею бідності. Скоріше за все така тенденція пов'язана з невпевненістю цієї категорії населення у своєму майбутньому не лише на батьківщині, а й за її межами [3].

Переважає більшість респонденток ознайомена з можливостями виїзду на роботу за кордон та хотіла б поїхати на роботу за кордон. Проте треба враховувати, що переважна більшість респонденток живе на утриманні батьків, дівчата мають невеликий життєвий досвід і не впевнені, що не змінять з віком свою думку стосовно виїзду на роботу за кордон.

Відбувається характерний зріст суб'єктивних факторів у міграційній поведінці. А значно впливають на формування соціальних мотивів міграції наступні фактори:

- вплив оточення на прийняття рішення про міграцію (сім'я, друзі);
- посилення ролі моделей стійких взаємозв'язків між людьми (соціальних сіток) в прийнятті рішення про міграцію і при виборі нового місця проживання;
- появою нового типу особистості, для якої переміщення саме по собі є цінністю, ствердженням свободи а не реакції на зовнішні проблеми або бажанням уникнути їх.

На особистісному рівні, основним мотивом міграції виступає пошук в інших соціокультурних і суспільних ситуаціях та обставинах, позначених політичною самобутністю, сприятливих умов, які людина може вважати перспективними для себе та для своєї родини, близьких або знайомих. Переселення означає спробу практичної самореалізації особистості шляхом виїзду до іншої природної зони та інших соціальних умов, в яких культура, і мова і побут – усе, з чим мігрант неминуче зустрічається, вимагає від нього адаптаційних зусиль.

Переважає більшість респонденток пов'язують свій можливий виїзд на роботу за кордон із спробою вирішити свої матеріальні проблеми. Серед інших причин, які б спонукали у прийнятті рішення поїхати на роботу за кордон виокремлюються: пошуки кращого життя для своєї родини (32%),

неможливість знайти роботу в Україні (24%), пошук чоловіка, бажання побачити світ та інші народи, давня мрія і т.ін. (27%).

Можна визначити навіть своєрідний рейтинг популярності країн, до яких хотіли б виїхати дівчата: США, Канада, європейські держави з високим рівнем життя, а також Китай та Росія.

Окрім переваг в умовах життя майбутньої країни проживання, процес еміграції залежить від життєвих стандартів, які склались у тієї чи іншої групи населення, від уявлення про те, що є нормою. Життєвий стандарт або рівень життя є категорія яка характеризує міру задоволення соціально-економічних та духовних потреб людей. Рівень життя виявляється у кількості та якості благ та послуг, що споживаються, починаючи від первинних вітальних потреб (у харчуванні, житлі, одязі, освіті, праці, відпочинку та ін.) і закінчуючи високими потребами, пов'язаними із задоволенням духовних моральних та естетичних запитів [3].

Під час визначення рівня життя важливо врахувати не лише кількісний аспект, а й відповідність засобів задоволення потреб тим взірцям, які розглядаються у межах культури суспільства як нормальні та достойні. На формування стандарту життя впливає культура, традиції, етнічні особливості груп населення.

Для вибору майбутньої країни проживання має значення багато факторів, серед яких: попередній досвід перебування за кордоном, спілкування із мешканцями майбутньої країни проживання, а також колишніми співвітчизниками, які там уже проживають. Таке спілкування має особливе значення, оскільки новоприбулі емігранти, в першу чергу орієнтуються на їх досвід інтеграції у нове суспільство. Завдяки таким зв'язкам емігранти отримують різноманітну допомогу, не лише матеріального, психологічного характеру, а також підтримку через просту пораду.

Серед опитаних студенток є такі, що вже отримували пропозиції щодо працевлаштування за кордоном (15%). Переважна більшість пропозицій

стосувалася роботи в ресторанному бізнесі, у сфері розваг, на приватних підприємствах та в родинях заможних іноземців. Дівчат запрошували працювати танцюристками, офіціантками, нянями, доглядачками за хворими чи за людьми похилого віку.

Вирішальним для міграційного зменшення населення стає від'їзд за межі колишнього СРСР. Основною його ознакою є «відплив мізків» – майже чверть вибулих мають вищу освіту, що на третину більше, ніж серед емігрантів до країн СНД та Балтії. Більшим є також відсоток осіб працездатного віку, тобто найактивніших у репродуктивному та економічному відношенні. Тому обумовлені еміграцією опосередковані демографічні втрати (через підвищення рівня старіння, зменшення чисельності народжених та природного приросту) значно перевищують прямі.

Треба визнати, що масова трудова міграція працездатного населення має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав), психологічні проблеми (пов'язані з психологічною та соціально-психологічною адаптацією людини в іноетнічному середовищі), проблеми сім'ї (розрив родинних стосунків, у результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років).

Зовнішня трудова міграція руйнує трудові колективи, здатна спричинити дефіцит робочої сили у певних галузях та регіонах. Вона призводить до втрати кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу. Тому навіть якщо соціальний статус українців був достанько високим на батьківщині, то зберегти його на такому ж рівні за кордоном досить складно. Але, безумовно, в тому, в якій ситуації опиниться емігрант за межами України, залежить і від того, до якої країни він мігрує. За

умови коли еміграція здійснюється в країни СНД, а саме враховуючи те, що найчисельніший потік мігрує до Росії, зберегти свій соціальний статус та в подальшому здійснити соціальну мобільність стає легше (знання мови, соціальна активність, вікові характеристики).

Відплив молоді спричиняє негативні демографічні наслідки як внаслідок руйнації сімейних відносин, так і через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку «мігрантського» способу життя. Наприклад, у західних областях України, охоплених значною трудовою міграцією, кількість укладених шлюбів на тисячу населення у порівнянні з 1990 р. скоротилася в 1,3 рази (за даними Міжнародної організації з міграції). Водночас, абсолютна кількість розлучень збільшилася майже у півтора рази. Ще більш складною сімейною проблемою, яка переростає у соціальну, є виховання дітей мігрантів, залишених в Україні, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, необхідністю брати під державну опіку частину дітей мігрантів.

Висновок: Застосування соціально-психологічного та етнопсихологічного підходу до вивчення міграцій дає можливість переходу від простого опису економічної адаптації мігрантів в країнах візду до всебічного, глибинного дослідження форм, шляхів, механізмів їх соціальної інтеграції з місцевим населенням і можливих наслідків цього процесу для суспільства, особливо для зміни структури і динаміки соціальних відносин, а також для особистісного самовизначення та ідентифікації трудових мігрантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнян Ю.В. и др. Этносоциология: Учеб. пособие / Ю.В.Арутюнян, Л.М. Дробижева, А.А.Сусоколов, - М., Аспект Пресс, 1999 – 271 с.
2. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. – М.: Наука, 1983. – 272 с.

3. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія /НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
4. Налчаджян А.А. Этнопсихологическая самозащита и агрессия. Учебное пособие для вузов. – Ереван: Огебан, 2000. – 408 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – К.: Либідь, 2006. – 560 с.
6. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія: Навчальний посібник. – К.: Сфера, 1999. – 407 с.
7. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. Вид. 2-е доп. – К., 1998. – 436 с.
8. Серова І.І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми / Співробітництво держави і громадськості з питань протидії торгівлі людьми: Збірник наукових праць. – Київ – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр.справ, 2004.
9. Соціально-педагогічна та психологічна проблема з дітьми трудових мігрантів: Навчально-методичний посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП “Купріянова”, 2007. – 240 с.

Відомості про автора

Блинова Олена Євгенівна

Кандидат психологічних наук

Доцент

Завідувач кафедри практичної психології

Херсонського державного університету
73000, м. Херсон, вул 40 років Жовтня, 27. Херсонський державний
університет, кафедра практичної психології

тел. роб. 8 – 0552 – 32 – 67 – 91

тел. дом. 8 – 0552 – 42 – 40 – 72

тел. моб. 8 – 050 – 14 – 08 – 270

blinova@ksu.kherson.ua